

Homο και epistemonicus: Για την ανθρώπινη αφέλεια των ψυχολόγων

Ι. Κουγιουμουτζάκης¹

Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Εισαγωγή

Για λόγους που γίνονται φανεροί στο κείμενο, ο λόγος μου για την ψυχολογία είναι υποστηρικτικός. Η πρώτη, βασική, ενότητα της εισήγησης δε στοχεύει στην υποβάθμιση του δύσκολου έργου και της σημαντικής προσφοράς της επιστημολογίας και των θετικών επιστημών, ούτε όμως και στην υποστήριξη της ιεραρχίας των επιστημών (φυσική, χημεία, βιολογία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, παιδαγωγική...), που στο όνομα ενός ακραίου φυσικισμού, νομιμοποιεί τρωτές συγκρίσεις, αδικαιολόγητες διακρίσεις, στείρες αναγωγές και ασυλία στο λάθος. Δε στοχεύει επίσης να υποστηρίξει ότι η ψυχολογία είναι μια επιστήμη χωρίς προβλήματα, ούτε όμως ότι είναι προ-επιστήμη, όπως αστήρικτα την υποβάθμισαν γνωστοί εκπρόσωποι της επιστημολογίας για να τη χρησιμοποιήσουν στη συνέχεια, προκειμένου να υποστηρίξουν τις θεωρίες τους. Αντίθετα, στην ιδιαιτερότητά της η ψυχολογία όχι μόνο έχει προσδεύσει αλλά και μπορεί να βοηθήσει μερικώς τη φιλοσοφία και την ιστορία της επιστήμης. Η ενότητα

αυτή επικεντρώνεται στις επιστημολογικές αντιφάσεις οι οποίες παρουσιάστηκαν τις κρίσιμες για την επιστημολογία δεκαετίες του 1960 και του 1970. Η δεύτερη, σύντομη, ενότητα δε στοχεύει στην υποβάθμιση του δύσκολου έργου των ψυχιάτρων και των κλινικών ψυχολόγων, ούτε όμως και στην υποστήριξη της αρνητικής στάσης αρκετών από τους πρώτους προς τους τελευταίους. Οι προκλητικές δυσκολίες διάγνωσης της «ομαλής» και της «παθολογικής» συμπεριφοράς κάνουν επιτακτική την ανάγκη συνεργασίας τους. Η ενότητα κλείνει με ένα προβληματισμό πάνω στα όρια προσφοράς της κλινικής ψυχολογίας και στο τίμημα της ομαλότητας στην επιστήμη και την καθημερινή ζωή. Ο προσανατολισμός της πρώτης ενότητας είναι περισσότερο θεωρητικός, ενώ της δεύτερης περισσότερο πρακτικός. Κοινό σημείο των δύο ενότητων αποτελεί η αρνητική, αλλά χρησιμοθηρική, άρα αντιφατική, στάση αρκετών επιστημολόγων και ψυχιάτρων προς την επιστήμη της ψυχολογίας.

¹ Λέκτορας Ψυχολογίας

1. «Ομαλοί» επιστήμονες ή άνθρωποι-επιστήμονες;

Η ψευδαίσθηση των φυσικών και η βιοχημική σωτηρία

Το 1959 ο Heisenberg υποστήριξε, πρώτον, ότι η εμμονή στο αίτημα για πλήρη λογική σαφήνεια καθιστά πιθανόν αδύνατη την επιστήμη, δεύτερον, ότι η κλασική φυσική βασιζόταν στην «ψευδαίσθηση» ότι μπορούμε να περιγράψουμε τον κόσμο, χωρίς να αναφερόμαστε στους «εαυτούς μας», και, τρίτον, ότι οι έννοιες της φυσικής, της χημείας και της βιολογίας δεν επαρκούν για την περιγραφή και την ερμηνεία των ψυχικών φαινομένων. Ειδικά για το τρίτο σημείο, ο Heisenberg τόνισε ότι από τη σκοπιά της κβαντικής θεωρίας «...δεν υπάρχει πια καμιά βάση για μια τέτοια αναγωγιστική παραδοχή» (Heisenberg, 1959, σσ. 41, 77, 101, βλ. επ. σσ. 207-210). Παρόλα αυτά υπάρχουν ακόμη θετικοί επιστήμονες που θεωρούν την ψυχολογία υποτομέα της φυσικής (Marks, 1984) ή της βιολογίας (Fuller, 1984 και Uttal, 1984), άσχετα αν αυστηρές αναλύσεις δείχνουν τα αδιέξοδα της αναγωγιστικής σκέψης (Longuet-Higgins, 1987, βλ. επ. Feinberg, 1986). Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των θέσεων του κοινωνιοβιολόγου Wilson και του «νευρωνικού» Changeux, οι οποίοι προσπαθούν να σώσουν βιοχημικά την ψυχολογία αλλά και ολόκληρο το γένος των ανθρώπων. Ο Wilson ζητά από τις ερχόμενες γενιές να αποφασίσουν αν θα γίνουν, μέσω της γενετικής, τροχονόμοι των γονιδίων μας, αν δηλαδή θα δημιουργήσουν ανθρώπους(;) «...με υψηλότερη νοημοσύνη και δημιουργικότητα που θα συνοδεύεται από περισσότερη - ή λιγότερη - ικανότητα για συγκινησιακές αντιδράσεις» (Wilson, 1979, σ. 216). Ο Changeux, που ισοπεδώνει τις διαφορές της μάθησης κατά

Pavlov και κατά Skinner, εξισώνει αβασάνιστα τη φροϋδική λίμπιντο με τη λιβερίνη της ωχριντροπίνης (Changeux, 1984, σσ. 166, 174 και 206).

Κατανοεί κανείς την τάση διακεκριμένων θετικών επιστημόνων ως ανθρώπων να έχουν λόγο περί ψυχής. Το φαινόμενο είναι οικουμενικό και συνομιληχο του ανθρώπου στον πλανήτη. Εκείνο που δύσκολα κατανοείται είναι πώς στις ερευνητικές εργασίες τους οι αναγωγιστές θετικοί επιστήμονες ελέγχουν με κάθε δυνατή πειραματική ακρίβεια τις υποθέσεις τους κι είναι λακωνικότατοι στα συμπεράσματά τους, ενώ όταν γράφουν βιβλία για το «κοινό» πάνω σε θέματα ψυχολογίας ξεχνούν να κάνουν το ίδιο, λες και η «θετικότητα» της επιστήμης τους τους παρέχει αυτονόητα το δικαίωμα καθολικού αναγωγικού λόγου και ασυλία στο λάθος. Τη στιγμή που δεν έχουν απαντήσει σε κρίσιμα ερωτήματα της δικής τους επιστήμης και τη στιγμή που, επικρατεί σήμερα στην επιστημολογία εξαιτίας της αποτυχίας των ε που εξαιτίας της περιφερειακής γνώσης τους, δεν έχουν κατανοήσει τη βασική προβληματική και τα σύγχρονα προβλήματα της ψυχολογίας, δεν αρκεί να επικαλούνται το κύρος τους και με τον α ή β τύπο αναγωγιστικής λογικής να επηρεάζουν τη ζωή των συνανθρώπων τους *ως να τα είχαν απαντήσει και κατανοήσει*. Έτσι, ενώ η τελευταία εικασαετία του αιώνα βρίσκει το σύνολο των θετικών επιστημόνων αμήχανο μπροστά στην πρόκληση της θεωρίας του Χάους, αμηχανία που αναγνωρίζεται χωρίς περιστροφές από πολλούς ειδικούς (Degn, Holden and Olsen, 1987· Goldberger, Rigney and West, 1990· Kerr, 1989· McRobie and Tompson, 1990 και Pool, 1989, a,b,c,d,e,f), μια μερίδα αναγωγιστών των θετικών επιστημών «προχωρεί» και «λύνει» προβλήματα άλλων επιστημών.

Εξίσου φανερό είναι η αμηχανία που επικρατεί σήμερα στην επιστημολογία εξαιτίας της αποτυχίας των επιστημολόγων να συμφωνήσουν στα κριτήρια οριοθέτησης επιστήμης και προ-

επιστήμης (Grünbaum, 1984, Kal-fas, 1990 και Pagnini, 1987), αν και τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 είχαν υποστηρίξει την προ-επιστημονικότητα της ψυχολογίας.

Περιμένοντας τον Γαλιλαίο μας

Η ψυχολογία είναι προ-επιστήμη. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξαν οι επιστημολόγοι μετά από σύγκριση της ψυχολογίας με τη φυσική. Μετά συμβούλεψαν τους ψυχολόγους να περιμένουν το δικό τους Γαλιλαίο να τους καταστήσει επιστήμονες (Popper, 1957, σ. 1). Με λίγες εξαιρέσεις, ανάμεσα στις οποίες οι θετικές ως προς την επιστημονικότητα της ψυχολογίας απαντήσεις του Brunswick (1956), του Leahey (1980) και του Piaget (1965, 1970, 1972), οι περισσότεροι ψυχολόγοι που ασχολήθηκαν με το θέμα αυτό, φανερά επηρεασμένοι από τις σχετικές αρνητικές απαντήσεις του Kuhn (1962, 1970), του Lakatos (1970), του Popper (1945, 1957, 1963, 1970, 1972, 1976), του Toulmin (1972, 1980) κ.ά., απάντησαν με ένα ελπιδοφόρο όχι: όχι, είπαν, η ψυχολογία δεν είναι επιστήμη, αλλά αύριο θα γίνει και δεν θα έχει την παρούσα, αλλά κάποια άλλη μορφή (βλ. σχ. Leahey, 1980). Υιοθέτησαν έτσι τη

συμβουλή της αναμονής και αποδέχτηκαν ως αυτονόητα ορθές τις επιστημολογικές θεωρίες και τα επιστημολογικά κριτήρια οριοθέτησης επιστήμης και προ-επιστήμης, λες και ήταν σύμφωνα μεταξύ τους, έσχατα και καρποί εξαντλητικής έρευνας. Παράβλεψαν όμως αυτό, που πολύ καλά γνώριζαν οι φιλόσοφοι και οι ιστορικοί της επιστήμης: τις σημαντικές διαφωνίες τους σε κρίσιμα θέματα, όπως το πρόβλημα των σχέσεων ορθολογικότητας και προόδου, το πρόβλημα των κριτηρίων οριοθέτησης επιστημονικού και μη επιστημονικού κ.λπ. (Κάλφας, 1981, 1983 και Χριστοδουλίδης, 1986).

Συνοπτικά: στο ερώτημα των επιστημολόγων για την επιστημονικότητα της ψυχολογίας, οι ίδιοι ως πλέον ειδικοί, με έναν έμμεσο, αποσπασματικό και επιλεκτικό τρόπο, απάντησαν αρνητικά. Ήταν όμως λογικά δυνατή η σύγκριση της ψυχολογίας με τη φυσική;

Τρωτά σημεία της σύγκρισης²

Αν δεχτεί κανείς την άποψη ότι λογική είναι ο επιστημονικός κλάδος που μελετά την εγκυρότητα των συμπερασμάτων (Longuet-Higgins, 1987, σ. 20), τότε το αρνητικό συμπέρασμα των επιστημολόγων για την προ-επιστημονικότητας της ψυχολογίας είναι, για

τους ακόλουθους λόγους, συμπέρασμα αμφίβολης εγκυρότητας.

Πρώτον, για να απαντήσουν στο ερώτημα αν η ψυχολογία είναι επιστήμη, θα έπρεπε λογικά από πριν να είχαν προσδιορίσει τι είναι επιστήμη. Έστω και μερικώς θα έπρεπε να είχαν

² Ευχαριστώ το συνάδελφο Βασίλη Κάλφα για τις εποικοδομητικές συζητήσεις που είχαμε και τη βιβλιογραφία που μου σύστησε στη διάρκεια της συγγραφής του παρόντος και του επόμενου υποκεφαλαίου

συμφωνήσει στα κριτήρια οριοθέτησης επιστήμης και προ-επιστήμης. Αυτό δεν είχε και δεν έχει συμβεί μέχρι σήμερα. Κάθε επιστημολογική θεωρία ορίζει διαφορετικά το επιστημονικό και το μη επιστημονικό (Κάλφας, 1981, 1983· Κουτούγκος, 1983· Νικολούδης, 1982· O' Hear, 1980· Pagnini, 1987 και Toulmin, 1972).

Δεύτερον, ακόμη κι αν υπήρχε κοινά αποδεκτός ορισμός της επιστήμης, πριν να απαντήσουν στην παραπάνω ερώτηση, λογικά θα έπρεπε να είχαν μελετήσει την εξέλιξη της ψυχολογίας τουλάχιστον από το 1860 και μετά. Ούτε αυτό έγινε. Αυτό μαρτυρείται από την απουσία επιστημολογικών έργων ειδικά πάνω στη σύγκριση των διαδοχικών και των συνυπαρχόντων, συχνά ανταγωνιστικών, ψυχολογικών θεωριών. Οι αρνητικές για την ψυχολογία απόψεις βρίσκονται διάσπαρτες στα επιστημολογικά έργα και βασίζονται σε μη εξαντλητικές αναλύσεις μερικών σελίδων ή και παραγράφων. Η ενασχόληση των επιστημολόγων με την ψυχολογία είναι γενικά περιστασιακή, η γνώση τους συχνότατα περιφερειακή και οι αρνητικές απόψεις τους λογικά τρωτές. Τα τελευταία χρόνια που άρχισαν να προσεγγίζουν πιο συστηματικά τις ψυχολογικές θεωρίες, καθόλου παράξενο, οι θέσεις τους ως προς την επιστημονικότητά τους είναι περισσότερο ευνοϊκές. Παράδειγμα η «φιλοσοφική κριτική» του Grünbaum (1984), πάνω στις θεμελιώδεις αρχές της ψυχαναλυτικής θεωρίας, έργο πρόκληση για τους ψυχαναλυτές, που αυτή τη φορά δεν μπορούν να μείνουν ως συνήθως αδιάφοροι, (Pagnini, 1987), στην επιστημολογική κριτική.

Τρίτον, στη ρίζα του αρνητικού συμπεράσματος των επιστημολόγων βρίσκεται η σύγκριση μερικών ψυχολογικών θεωριών με μερικές θεωρίες της φυσικής. Η σύγκριση αυτή λογικά προ-

υποθέτει ότι οι επιστημολόγοι έχουν μελετήσει συστηματικά όλες τις θεωρίες της φυσικής κι έχουν συμφωνήσει, πρώτον, πάνω στην έννοια της ομαλότητας στην επιστήμη, και, δεύτερον, ότι η φυσική και μόνον αυτή μπορεί και πρέπει να είναι το μέτρο σύγκρισης των άλλων επιστημών. Η διαφωνία του Popper (1963, 1970, 1977), με τον Kuhn (1962, 1970), πάνω στην έννοια της ομαλότητας στην επιστήμη, η θέση του Feysabend (1975, σ. 17), ότι ποτέ δεν υπήρξε μια περίοδος «φυσιολογικής» επιστήμης στην ιστορία της σκέψης, η θέση του Wittgenstein (1953, XIV, σ. 286), ότι η ψυχολογία πρέπει να συγκριθεί όχι με τη φυσική αλλά με τα μαθηματικά και μάλιστα με τη θεωρία των συνόλων και η διαπίστωση ότι οι ίδιες θεωρίες και ιστορικά συμβάντα της φυσικής οδηγούν σε διαφορετικά συμπεράσματα τους οπαδούς της επαγωγικής μεθοδολογίας και τους οπαδούς του Popper, του Kuhn, του Lakatos, κ.α. (Κάλφας, 1983, σ. 125), μαρτυρούν την απουσία των λογικών προϋποθέσεων της σύγκρισης, αλλά και τις διαστάσεις των διαφωνιών των επιστημολόγων.

Τέταρτον, ενώ οι επιστημολόγοι διαφωνούν ως προς τη δυνατότητα σύγκρισης δύο διαδοχικών θεωριών της ίδιας επιστήμης, της φυσικής (βλ.σχ. Κάλφας, 1981, σ. 36), στην περίπτωση σύγκρισης δύο επιστημών, μεγεθών σαφώς πιο πολύπλοκων και «ασύμμετρων» από τις δύο θεωρίες, η διαφωνία ξαφνικά εξαφανίζεται (Feysabend, 1975 Kuhn, 1962 και Popper, 1963, 1970, 1976). Όσο όμως θα υπάρχει διαφωνία ως προς τη δυνατότητα αντικειμενικής σύγκρισης δύο θεωριών της ίδιας επιστήμης και πολύ περισσότερο δύο θεωριών από διαφορετικές επιστήμες, τόσο η αρνητική θέση των επιστημολόγων για την επιστημονικότητα της ψυχολογίας θα έχει μειωμένη αξιο-

πιστία. Οι παραπάνω τέσσερεις λόγοι δείχνουν ότι η σύγκριση της ψυχολογίας με τη φυσική είναι λογικά τρωτή και κατά συνέπεια το συμπέρασμα της πρόωρης αυτής σύγκρισης είναι συμπέρασμα αμφίβολης εγκυρότητας. Στην

ουσία, βασικές προϋποθέσεις της σύγκρισης, από ζητούμενα μετατράπηκαν σε δεδομένα και στη συνέχεια συμπέραναν ότι η ψυχολογία είναι προεπιστήμη.

Ψυχολογία: Μια «νόθα» αλλά χρήσιμη επιστήμη

Όχι μόνο η σύγκριση της ψυχολογίας με τη φυσική είναι λογικά τρωτή και το σχετικό συμπέρασμα αμφίβολης εγκυρότητας, αλλά και η ίδια η στάση βασικών εκπροσώπων της επιστημολογίας προς την «προ-επιστήμη» της ψυχολογίας είναι ένα κράμα αντίφασης και αμφιθυμίας. Παράδειγμα οι επιλεκτικές και αντιφατικές στάσεις του Kuhn και του Popper. Επιλεκτικές, γιατί μετά από σύντομες αναλύσεις (ειδικά ο Popper, 1945, 1957, 1963, 1970) διάκινεται αρνητικά προς την ψυχανάλυση, τον μπηχεβιορισμό και την ανθρωπιστική ψυχολογία και χωρίς καμιά ανάλυση διάκινεται θετικά προς τις θεωρίες της γνωστικής ψυχολογίας, ειδικά προς τις θεωρίες της Μορφής και του Piaget. Αντιφατικές γιατί ενώ από τη μια χαρακτηρίζουν την ψυχολογία ως προ-επιστήμη από την άλλη χρησιμοποιούν τις ψυχολογικές θεωρίες για να υποστηρίξουν τις θέσεις τους.

Ο Kuhn χρησιμοποιεί θεωρίες και ευρήματα της γνωστικής ψυχολογίας για να διευκρινίσει και να ενισχύσει τις θέσεις του χαρακτηρίζοντας στο ίδιο έργο την ψυχολογία ως προ-παράδειγμα πεδίο (Kuhn 1962, σσ. VI, 62-64, 112-114 και 126-127). Αν και μετά από κριτική μείωσε τους δανεισμούς από την ψυχολογία (Κάλφας, 1981), ο τίτλος και το περιεχόμενο ενός άρθρου του, που προκάλεσε θυμό στον Popper, μαρτυρεί την αντιφατική στάση του προς την ψυχολογία: «Λογική της ανακάλυψης ή ψυχολογία της έρευνας;»

(Kuhn, 1970). Δεν τεκμηριώνει όμως με επάρκεια την εφαρμογή της θεωρίας του την περίπτωση της ψυχολογίας (Κάλφας, 1981, σ. 28) και δεν τον απασχολεί το ενδεχόμενο προόδου μιας επιστήμης και εξαιτίας της συνύπαρξης αντιμαχόμενων σχολών και θεωριών.

Παρόλο που κάποιοι ψυχολόγοι πιθανόν να θελήσουν να ερμηνεύσουν το θυμό του Popper (βλ. σχ. Σημείωση), εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι η αντιφατικότητας της στάσης του προς την ψυχολογία. Έτσι ενώ από τη μια υποστηρίζει ότι η «νόθα/πλαστή» (*spurious*) επιστήμη της ψυχολογίας δεν μπορεί να βοηθήσει τη φιλοσοφία της επιστήμης (Popper, 1970, σ. 58), από την άλλη: (α) αναγνωρίζει την *επιστημονικότητα* της ψυχολογίας της Μορφής και χρησιμοποιεί έννοιες και ευρήματά της για να ενισχύσει τη θέση του ενάντια στον ολισμό (Popper, 1977, σσ. 76-78), για να υποστηρίξει την τόσο σημαντική για τη θεωρία του επιχειρηματολογική λειτουργία της γλώσσας προσθέτοντάν την στις τρεις λειτουργίες που είχε προτείνει ο ψυχολόγος Bühler (1976, σσ. 74-75, 1972, σσ. 119-122), για να ενισχύσει τη θέση του σχετικά με το πρόβλημα των αξιών (Popper, 1976, σ. 193) και να ενισχύσει με δικά του επιχειρήματα το εύρημα των ψυχολόγων Küple, Bühler και Selz ότι δε σκεφτόμαστε με εικόνες αλλά με «...όρους προβλημάτων και των δοκιμαστι-

κών τους λύσεων» (Popper, 1976, σ. 76) — θέση που συνδέεται άμεσα με άλλη βασική θέση του, σύμφωνα με την οποία δεν είμαστε μελετητές, κάποιων επιστημονικών αντικειμένων αλλά μελετητές προβλημάτων (Popper, 1963, σσ. 66-67 και 1976, σσ. 22-25). (β) Αναγνωρίζει την *επιστημονικότητα* των εργασιών του Piaget πάνω στην ανάπτυξη των κανόνων παιγνιδιού και στην ανάπτυξη της μίμησης και της ηθικής σκέψης και τις επικαλείται για να ενισχύσει τις θέσεις του υπέρ τη *επιστημολογικής αξίας* του κριτηρίου της διάψευσης (Popper, 1976, σσ. 48-53 και 204, σημ. 49). (γ) Αναγνωρίζει ότι ο Κόσμος 1 των φυσικών αντικειμένων και ο Κόσμος 3 των αντικειμενικών περιεχομένων της σκέψης, δεν μπορούν να επικοινωνήσουν χωρίς τον Κόσμο 2, ο οποίος είναι *αντικείμενο της ψυχολογίας*. Πιο απλά, η θεωρία του για τους τρεις Κόσμους δεν μπορεί να υποστηριχτεί χωρίς τη χρήση του αντικειμένου της ψυχολογίας, που κατ' αυτόν εξαπτελείται στην υποκειμενική εμπειρία που ταυτίζεται με τις καταστάσεις της συνείδησης (αντίληψη, σκέψη, συναισθήματα και προδιαθέσεις για δράση). Κατά τα άλλα, η ψυχολογία είναι μια νόθα επιστήμη για τον Popper (1972, σ. 106 1976, σ. 187, βλ. επ. Björkman, 1984, για μια κριτική των τριών Κόσμων του Popper).

Μπορεί βέβαια κανείς να αντιτείνει ότι αφού ο Popper διάκειται θετικά προς τις θεωρίες της Μορφής και του Piaget, λογικό είναι να τις αποκαλεί *επιστημονικές* και να τις επικαλείται για να υποστηρίξει τις θέσεις του — *έστω και χωρίς τη χρήση του κριτηρίου της διάψευσης*. Έτσι όμως μας επιβάλλει μια ψυχολογία που περιλαμβάνει τις θεωρίες που εκείνος θεωρεί *επιστημονικές, χωρίς να αναλύει τους λόγους*, παραβλέποντας το γεγονός ότι ο Piaget και οι πρωτεργάτες της θεωρίας της

Μορφής, παρόλες τις διαφωνίες τους, ποτέ δεν αρνήθηκαν την προσφορά της ψυχανάλυσης, του μητρεβιορισμού και της ανθρωπιστικής ψυχολογίας-θεωριών που αυτός απορρίπτει, αλλά που ως *υπαρκτά* ρεύματα σκέψης σημάδεψαν καθοριστικά την εξέλιξη της ψυχολογίας αυτό τον αιώνα. Η αντιφατικότητα της στάσης του επίσης ενισχύεται από τις θέσεις του απέναντι στην ψυχανάλυση, που με τόσο συνέπεια και εχθρότητα πολέμησε από τα εφηβικά του χρόνια (βλ. σχ. Ο' Hear, 1980, σ. 6 και Popper, 1976).

Η «ενοχλητική» κατά τον Kuhn (1970, σ. 7) περίπτωση της ψυχαναλυτικής θεωρίας χαρακτηρίζεται από τον Popper ως ουσιολογιστική (*essentialistic*), ως ψευτο-επιστήμη, ως ευρισκόμενη σε μεταφυσική φάση, ως μύθος πρωτόγονος με ενδιαφέρουσες, αλλά μη διαψεύσιμες προτάσεις, η δε πανερμηνευτική της τάση την κάνει να μοιάζει περισσότερο με την αστρολογία παρά με την αστρονομία και τη φυσική. Επειδή δε οι ψυχαναλυτές δεν διαθέτουν, σύμφωνα με τον Popper και τον Lakatos, διαψεύσιμες προτάσεις, μπορεί να χαρακτηριστούν *επιστημονικά ανέντιμοι* (Popper, 1957, σ. 119· 1963, σσ. 34-38, 275· 1972, σ. 38 και 1976, σσ. 41-43, 75· Lakatos, 1970, σ. 92· βλ. επ. Popper, 1945, τομ. I, σ. 313 και τομ. II, σσ. 215, 352).

Μετά από αυτή την πολύ σαφή απόρριψη της ψυχανάλυσης, ο Popper πρώτον, χρησιμοποιεί την ψυχαναλυτική θεωρία της νευρώσης για να επιτεθεί στο δογματισμό, αναγνωρίζοντας ότι οι Freud και Adler υποστήριξαν και «...κάποια πράγματα σωστά» (Popper 1963, σσ. 37, 49-50 και 1976, σ. 45), δεύτερον, αναλύει με ένα ψυχαναλυτικό τρόπο την επίδραση του «διχασμού» της ψυχής του Πλάτωνα στην οικοδόμηση της θεωρίας του, αποδίδει στους ιστορικούς έναν «...ασυνείδητο συ-

ντηρητισμό», παραδέχεται ότι ο άνθρωπος δεν είναι «ολοκληρωτικά» ορθολογικό όν και ότι «...χωρίς αμφιβολία» πολλές νοητικές δραστηριότητες είναι ασυνείδητες (Porper, 1945, τομ. I σ. 313· 1957, σ. 161· 1963, σ. 357· 1976, σ. 192 και 1977, σ. 307) και τρίτον κλείνει την «Ανοιχτή κοινωνία» του

με μια ενδιαφέρουσα για τους ψυχαναλυτές υποσημείωση, στην οποία αναφέρει ότι οι ατέλειες του έργου αυτού οφείλονται μερικά στις «...συνέπειες της προσωπικής σφαλερότητάς μου: δεν είναι χωρίς λόγο που είμαι οπαδός της ιδέας της σφαλερότητας» (Porper 1945, τομ. II, σσ. 395-396).

Αμφιθυμικά οιδιπόδεια δύο Βιεννέζων

Στην αυτοβιογραφία του, ο Porper σημειώνει ότι ο πατέρας του ήταν συνομήλικος του Freud (1976, σ. 10). Ο ίδιος, ενώ απορρίπτει το μεγαλύτερο μέρος των εννοιών και της πρακτικής του Freud, δεν αμφισβητεί την ψυχαναλυτική έννοια της αμφιθυμίας (Porper, 1963, σ. 38). Η αμφιθυμική και αντιφατική στάση του Porper προς την ψυχανάλυση χρονολογείται από τα 17 του χρόνια και συνεχίζεται με συνέπεια μέχρι σήμερα. Το 1919 ο Porper συγκλονίστηκε («I had been shocked...») γιατί ο Freud, σε αντίθεση με τον Einstein, δεν είχε «εκ των προτέρων» υιοθετήσει, ενώ «θα έπρεπε», το κριτήριο της διάψευσης και γιατί οι πρώιμοι ψυχαναλυτές έβλεπαν παντού περιπτώσεις επιβεβαίωσης της θεωρίας τους — άρα η ψυχανάλυση δεν ήταν επιστημονική αλλά μεταφυσική θεωρία (Porper, 1963, σσ. 35-36 και 1976, σσ. 41-42). Τη δεκαετία του 1960 η θέση αυτή του Porper θεωρήθηκε από πολλούς επιστημολόγους και ψυχολόγους σαν η «τελική πράξη» θανάτου της ψυχανάλυσης ως επιστήμης. Τη δεκαετία του 1980 διαπιστώνεται ο «θάνατος ή η πολύ κακή υγεία» της θεωρίας του Porper, μεταξύ των άλλων και εξαιτίας της «ερημωτικής» (devastating) κριτικής του Grünbaum (1984) στην ποπεριανή θέση για την ψυχανάλυση (Pagnini, 1987, σσ. 100-101). Αν αληθεύει η υ-

περβολική κατά την γνώμη μου «διάγνωση» του Pagnini για το θάνατο της θεωρίας του Porper, τότε πρόκειται για μια περίπτωση ειρωνίας για τον άνθρωπο που έγραψε ένα τόσο ενδιαφέρον άρθρο με τίτλο «Ο θάνατος των θεωριών και των ιδεολογιών» (Porper, 1977).

Τη δεκαετία του 1980, ειδικά μέσω των εξονυχιστικών εργασιών του νεοθετικιστή Grünbaum (1984, βλ. επ. Ο' Hear, 1980) οι επιστημολόγοι διαπίστωσαν αυτό που πολύ καλά γνώριζαν οι ψυχολόγοι, ότι δηλαδή, η ψυχανάλυση δεν πέθανε, ότι διαθέτει διαψεύσιμες προτάσεις (π.χ. η θεωρία της απώθησης), ότι δεν είναι άτρωτη στην κριτική κι ότι συνεχίζει να διαχέεται σε όλο και περισσότερα πεδία συμπεριλαμβανομένης και της φιλοσοφίας (Μπουγάς, 1988), όπως ακριβώς το είχε προβλέψει στις αρχές του αιώνα ο Freud (1913, σσ. 178-179). Διαπίστωσαν ακόμη ότι η θέση του Porper για την ψυχανάλυση χαρακτηρίζεται από παρανοήσεις του φροϋδικού έργου αλλά και της επαγωγικής μεθόδου του Bacon καθώς και από παραλήψεις, διαστρευλώσεις και σκόπιμες παρασιωπήσεις της μεθοδολογικής θέσης του Freud (Grünbaum, 1984, σσ 194, 128-129 και 279-285).

Σύμφωνα με τη θέση του Popper για το «*Oedipus effect*», η θεωρία, η προσδοκία και η πρόβλεψη επιδρούν πάνω στο συμβάν, το οποίο προβλέπουν, ή περιγράφουν κι άρα δεν υπάρχουν πειραματικά και παρατηρησιακά δεδομένα «αμόλυντα» από τη θεωρία. Η θέση είναι ενδιαφέρουσα κι έχει νομίζω υποστηριχθεί από το νεώτερο ρεύμα της επιστημολογίας (Popper, 1945, τομ. II, σ. 388· 1957, σσ. 13-16· 1963, σ. 38· βλ. επ. Κάλφας, 1981, σσ. 37-38).

Τριάντα πέντε περίπου χρόνια πριν την υποστήριξη της θέσης αυτής από τον Popper,⁴⁵ περίπου χρόνια πριν από τις σχετικές θέσεις του Heisenberg (1959) και 65 περίπου χρόνια πριν την εμφάνιση του νέου επιστημολογικού ρεύματος, ο Freud, στον πρόλογο του έργου του «Ενορμήσεις και πεπρωμένα των ενορμήσεων», υποστήριξε «Συχνά ακούμε να διατυπώνεται το εξής αίτημα: μια επιστήμη οφείλει να οικοδομείται πάνω σε θεμελιώδεις έννοιες καθορισμένες με σαφήνεια και ευκρίνεια. Στην πραγματικότητα, καμιά επιστήμη, ακόμα και η πιο ακριβής, δεν ξεκινά από τέτοιους ορισμούς. Η πραγματική αφετηρία κάθε επιστημονικής δραστηριότητας συνίσταται μάλλον στην περιγραφή των φαινομένων, που στη συνέχεια συγκεντρώνονται, κατατάσσονται και συσχετίζονται. Ήδη όμως στη φάση της περιγραφής επιβάλλουμε αναπόφευκτα στο υλικό ορισμένες αφηρημένες ιδέες, που αντλούμε απ' εδώ κι από εκεί κι όχι βέβαια μόνο από την άμεση εμπειρία μας.

Αυτού του είδους οι ιδέες — που αργότερα θα γίνουν οι θεμελιώδεις έννοιες της επιστήμης — είναι ακόμα πιο απαραίτητες στη μεταγενέστερη επεξεργασία του υλικού. Στην αρχή χαρακτηρίζονται αναγκαστικά από κάποιο βαθμό αοριστίας· δεν είναι δυνατόν να οριοθετήσουμε με σαφήνεια το περιεχόμενό τους. Όσο οι έννοιες βρίσκονται

σ' αυτή την κατάσταση, συμφωνούμε πάνω στη σημασία τους πολλαπλασιάζοντας τις αναφορές στο εμπειρικό υλικό, από το οποίο φαίνονται να έχουν προκύψει, στην πραγματικότητα όμως έχουν επιβληθεί πάνω σ' αυτό. Ουσιαστικά λοιπόν, έχουν το χαρακτήρα συμβάσεων, μολονότι τα πάντα εξαρτώνται από το γεγονός ότι οι έννοιες δεν έχουν επιλεγεί αυθαίρετα, αλλά έχουν καθοριστεί από τις σημαντικές σχέσεις που διατηρούν με το εμπειρικό υλικό. Τις σχέσεις αυτές, πιστεύουμε πως τις έχουμε διαισθανθεί προτού καν μπορέσουμε να τις γνωρίσουμε και να τις επαληθεύσουμε... Αλλά η πρόοδος της γνώσης δεν ανέχεται τους άκαμπτους ορισμούς. Όπως μας διδάσκει το παράδειγμα της φυσικής με τρόπο καταφανή, ακόμα και οι «θεμελιώδεις έννοιες» που έχουν παγιωθεί σε ορισμούς μεταβάλλουν συνέχεια το περιεχόμενό τους» Freud, 1915, (μετάφραση Θ. Παράδελλης, από την ελληνική έκδοση του έργου, σσ 11-12).

Η θέση αυτή συμπυκνώνει μάλλον παρά εξαντλεί τις επιστημολογικές απόψεις του Freud (βλ. σχ. Grünbaum, 1984). Οι σύγχρονοι επιστημολόγοι θα κρίνουν αν ο Freud ήταν δημιουργός μιας ψευτοεπιστήμης ή αν μεταξύ των άλλων στάθηκε πρόδρομος μερικών βασικών θέσεων της σύγχρονης επιστημολογίας. Ο Grünbaum, στην ανάλυση του, δείχνει με πόση μεθοδολογική σοβαρότητα εργάστηκε ο Freud κι ότι ο ίδιος, πολύ πριν την εμφάνιση του Popper στη «φιλοσοφική σκηνή» είχε προσεκτικά θεωρήσει τα σχετικά αντιπαραθέσιμα του τελευταίου προς την ψυχανάλυση (Grünbaum, 1984, σ. 285). Κατά τα άλλα, η τόσο σοβαρή εργασία του Popper αξίζει να μελετηθεί περισσότερο από τους ψυχολόγους, όχι ως φετίχ, αλλά γιατί μεταξύ των άλλων περιέχει αρκετά γόνιμες ιδέες, σχετικές περισσότερο με τη γνωστική ψυχολο-

γία.

Οι παραπάνω θέσεις για την ελλειπή ανάλυση και τις αντιφατικές στάσεις των Kuhn και Popper προς κάποιες συγκεκριμένες ψυχολογικές θεωρίες δε στοχεύουν στη μείωση της προσφοράς τους και φυσικά δε γενικεύονται προς τις υπόλοιπες, εξίσου μη συστηματικές, επιστημολογικές προσεγγίσεις της ψυχολογίας. Παράδειγμα αποτελεί η θέ-

ση του Foucault (1986, σσ. 470-528) για την ψυχολογία γενικά και την ψυχανάλυση ειδικά-θέση ενδιαφέρουσα και σε κάποια σημεία εξαιρετικά προκλητική με τον «αρχαιολογικό» τρόπο που προσεγγίζει θέματα κρίσιμα όπως η θέση ότι η ψυχολογία αποτελεί μέρος της μοντέρνας επιστήμης... «Πράγμα βέβαια που δε σημαίνει ότι είναι...επιστήμη» (Foucault, 1986, σ.

Η αφέλεια των ψυχολόγων και ο homo epistemonicus

Αναγκαστικά, μέχρι να μελετηθεί συστηματικά η ψυχολογία και από τους επιστημολόγους, θα πρέπει να αρκεστούμε σε κάποιες σοβαρές προσπάθειες που έχουν γίνει από τον Brunswick (1956), τον Leahey (1980) και τον Piaget (1965, 1970, 1972). Στις εργασίες αυτές, και ειδικά στις μελέτες του Piaget, παραδειγματοποιούνται τα δάνεια της ψυχολογίας από και προς τις άλλες επιστήμες συμπεριλαμβανομένης και της φυσικής. Για τον Piaget οι εξυπηρετήσεις στον «κύκλο των επιστημών» είναι αμοιβαίες κι αν υπάρχει μια τάση φυσικοποίησης των επιστημών του ανθρώπου υπάρχει και μια τάση εξανθρωπισμού των φυσικών επιστημών (Piaget, 1972, σσ. 80-96)-θέση που έμμεσα συμφωνεί με την άποψη του Heisenberg για την ψευδαίσθηση των φυσικών και άμεσα με τη σύγχρονη συζήτηση των φυσικών πάνω στην πιθανότητα σκοπιμότητας στο σύμπαν «ανθρωπική αρχή», βλ. σχ. Γραμματικάκης, 1990 και Ξανθόπουλος, 1985).

Κοινή είναι η διαπίστωση των Piaget, Brunswick και Leahey για την απουσία μιας συνθετικής θεωρίας της προσωπικότητας από την ψυχολογία-απουσία ενός παραδείγματος όπως θα έλεγε ο Kuhn 1962. Βέβαια το ίδιο φαινόμενο χαρακτηρίζει την ίδια την επι-

στημολογία: «Αν υιοθετούσαμε πάντως την ορολογία του Kuhn θα λέγαμε ότι η επιστημολογία ως κλάδος δεν έχει ακόμη μπει στο επιστημονικό της στάδιο, αφού στο εσωτερικό της συνυπάρχουν ασυμβίβαστα Παραδείγματα, διαφορετικοί τρόποι έρευνας...» (Κάλφας, 1983, σ. 56). Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα έργα της δεκαετίας του 1980 είναι οι τρεις τόμοι που επιμελήθηκε ο Bornstein (1984) «Psychology and its allied disciplines», όπου 25 επιστήμονες αναλύουν τις σχέσεις της επιστήμης της ψυχολογίας με 21 διαφορετικές επιστήμες. Με εξαίρεση τις εργασίες τριών αναγωγιστών, που θεωρούν την ψυχολογία υποτομέα κάποιων θετικών επιστημών στο έργο αυτό παραδειγματοποιείται η πρόοδος της ψυχολογίας τα τελευταία χρόνια έστω και στην απουσία μιας συνθετικής θεωρίας της προσωπικότητας (βλ. επ. Leahey, 1980).

Όμως οι σχετικές επιστημολογικές μελέτες των ψυχολόγων για μια εις βάθος επιστημολογική θεώρηση της ψυχολογίας δεν είναι αρκετές. Χρειαζόμαστε και τις αναλύσεις, μετά από μελέτη της εξέλιξης της ψυχολογίας, των φιλοσόφων και των ιστορικών της επιστήμης. Η έλλειψη αυτή είναι καταφανής στο τρίτομο έργο που επιμελήθηκε ο Bornstein (1984), εκτός κι αν έχει

υιοθετήσει τη θέση του Piaget (1965) για μια *όχι φιλοσοφική αλλά επιστημονική επιστημολογία*, στην οποία θα έχουν λόγο όλοι εκτός από τους φιλόσοφους (βλ. επ. Piaget, 1970 και 1972). Στην περίπτωση αυτή ο Piaget κάνει νομίζω το ίδιο λάθος που έκαναν οι φιλόσοφοι που θεώρησαν την επιστημολογία αποκλειστικό πεδίο έρευνας της φιλοσοφίας. Είναι φανερό στις μέρες μας ότι η πολυπλοκότητα των επιστημονικών και επιστημολογικών προβλημάτων κάνει αναγκαία τη συνεργασία φιλοσόφων και επιστημόνων για μια επιστημολογία χωρίς κτητικό επίθετο (φιλοσοφική ή επιστημονική), μια επιστημολογία που σέβεται αλλά δε στέκεται στις αντιδράσεις του Piaget προς τους φιλόσοφους – άσχετα αν σε πολλά σημεία είχε απόλυτο δικαίωμα να υποστηρίξει την επιστημονικότητα της ψυχολογίας και πρώτος αυτός να αντιδράσει στη στάση πολλών φιλοσόφων να μιλούν «ως τοποτηρητές» των επιστημών «για τα πάντα χωρίς μέθοδο επαλήθευσης» (Piaget, 1965, σ. 257)³.

Ο Toulmin (1972, σ. 2) σωστά νομίζω επισημαίνει ότι η «φιλοσοφική επιστημολογία» δεν μπορεί στον αιώνα μας να θεωρείται αυτόνομη, ειδικά μετά την είσοδο στον επιστημολογικό χώρο των φυσικών και επιστημολογικών θεωριών των Einstein και Heisenberg. Το ίδιο μπορεί να πει κανείς και για την «επιστημονική επιστημολογία» που πρότεινε ο Piaget: οι σχετικές θεωρίες των φιλοσόφων και των ιστορικών της επιστήμης είναι μια πραγματικότητα και συνιστούν τον κύριο και βασικό κορμό του κλάδου της επιστημολογίας. Είναι άραγε έτοιμοι οι επιστημολόγοι να μελετήσουν τις ψυχολογικές και επιστημολογικές θεωρίες των ψυχολό-

γων χωρίς το σύμπλεγμα του «τοποτηρητή»; Αντέχουν άραγε οι επιστημολόγοι και οι φυσικοί να *ακούσουν έστω* την υπόθεση ότι η σοβαρή μελέτη, όχι μόνο της φυσικής και των άλλων θετικών επιστημών, αλλά και των κοινωνικών επιστημών μπορεί να οδηγήσει σε πρόοδο την επιστημολογία, χωρίς το άκουσμα και μόνο της υπόθεσης αυτής να αποτελεί έγκλημα καθοσιώσεως; Μπορεί άραγε η αύξουσα κατανόηση της πολυπλοκότητας (α) της ανθρώπινης επιστημονικής δραστηριότητας, (β) των μικρο-και μακρο-αντικειμένων της, και (γ) της διαφοροποιημένης κατά επιστήμη και εποχή σχέσης γνώστη-αντικειμένου γνώσης να μειώσει τη σημερινή αμηχανία που επικρατεί στην επιστημολογία; -χωρίς κάποιος να αποδέχεται τη συχνά ακραία θεωρία του Feyerabend (1975) μπορεί νομίζω να υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει μια και μοναδική ανθρώπινη επιστημονική μέθοδος που οδηγεί με ασφάλεια στη γνώση. Είναι άραγε οι ψυχολόγοι το ίδιο έτοιμοι να δεχτούν ότι μπορούν να συμβάλλουν *μερικά* στο έργο της επιστημολογίας χωρίς το σύμπλεγμα του προ-επιστήμονα; Δεν αποκλείεται η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα να είναι καταφατική (Κάλφας, 1983 και Κουτούγκος, 1983), αν και αυτό θα απαντηθεί από τους ιστορικούς του μέλλοντος.

Ο θεωρητικός και μεθοδολογικός πλουραλισμός που επικρατεί σήμερα στην ψυχολογία ίσως να είναι αποτέλεσμα (α) της εργασίας κάποιων πρωτοπόρων, (β) του πνεύματος της εποχής (*zeitgeist*), (γ) των ενδο-και δια-θεωρητικών εξελίξεων και συγκρούσεων, και (δ) της πολύπλοκης «φύσης» του ανθρώπινου «αντικειμένου» που μελε-

³ Για τις αντιδράσεις του Piaget βλ. σχ. Jardine, 1988, σ.293 και Piaget, 1965, σ.258, όπου στον πρόλογο της Β' έκδοσης αναγνωρίζει ότι «...αφρέθηκα σε λεκτικές υπερβολές»

τούν οι άνθρωποι-ψυχολόγοι, είτε αυτό λέγεται συμπεριφορά, είτε προσωπικότητα, είτε ασυνείδητο, είτε μάθηση, είτε διαδικασίες ανάπτυξης, είτε αντίληψη, σκέψη, λόγος, μνήμη, οικογένεια ως σύστημα, αυτοπραγμάτωση δυναμική της ομάδας, ψυχική «νόσος», κ.λπ. Ας μην αναφερθεί κανείς στις αλληλεπιδράσεις τους. Νομίζω ότι μια σε βάθος ανάπτυξη της γόνιμης ιδέας του Παπαγούνου (1988) για το ρόλο των αντικειμένων στο χώρο της ψυχολογίας θα ήταν εξαιρετικά διαφωτιστική για όλους μας, έστω και αν ο Foucault (1986, σ. 498) φαίνεται να έχει διαφορετική άποψη.

Παρά την απουσία μιας συνθετικής θεωρίας της προσωπικότητας και χωρίς τα «χαρίσματα» των θετικών επιστημών, μέσα στην ιδιαιτερότητά της, η ψυχολογία γενικά και οι κλάδοι της ειδικά, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο, έχουν να παρουσιάσουν πρόοδο, ειδικά τα τελευταία 40 χρόνια. Σ' αυτήν έχει βοηθήσει και η πρόοδος της τεχνολογίας. Αυτό δε σημαίνει ότι η ψυχολογία ως επιστήμη δεν έχει προβλήματα και δε χαρακτηρίζεται από στείρες διαμάχες και αμηχανία, ειδικά στον τομέα των πρακτικών εφαρμογών. Παρόλα αυτά, παρατηρείται αύξηση του αριθμού των λυμένων προβλημάτων, περισσότερη κατανόηση της πολυπλοκότητάς τους και αύξηση περισσότερο ικανοποιητικών θεωριών (βλ. σχ. Leahey, 1980, για τους ορισμούς και τη σύγχρονη προβληματική πάνω στην έννοια της προόδου βλ. σχ. Κάλφας, 1983 και Χριστοδουλίδης, 1986). Σίγουρα η πρόοδος της ψυχολογίας δεν είναι αυτή που ονειρεύτηκαν οι ψυχολόγοι του προηγούμενου αιώνα κι αυτή που όλοι θα θέλαμε, αλλά και τα «αντικείμενα»

μελέτης μας δεν είναι συγκρίσιμα με εκείνα των φυσικών. Άλλο πράγμα να μελετάς ως άνθρωπος-φυσικός τη διάσπαση του πυρήνα ενός ατόμου κι άλλο πράγμα να μελετάς ως άνθρωπος-ψυχολόγος τη διάσπαση του «πυρήνα» της προσωπικότητας ενός ατόμου-ανθρώπου.

Σε πολλά σημεία μπορεί κανείς να επικρίνει τις εργασίες των ψυχολόγων (Fiske, 1978), όχι όμως ότι δεν προσπάθησαν, παραπάνω απ' ότι ίσως έπρεπε να φυσικοποιήσουν ή να μαθητικοποιήσουν την ψυχολογία (βλ. σχ. Leahey, 1980 και Ε. Τζαβάρα, 1988). Ο Foucault θεωρεί όχι και τόσο θεμελιώδη τη σχέση της ψυχολογίας με τα μαθηματικά (1986, σ. 477)-θέση που χρειάζεται να συζητηθεί αρκετά πριν υιοθετηθεί άκριτα. Γεγονός πάντως είναι ότι οι ψυχολόγοι προσπάθησαν και σε αρκετές περιπτώσεις κατάφεραν να βρουν «κανονικότητες» στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Υποβάλλουν, στο βαθμό που είναι δυνατό και ηθικά επιτρεπτό, τις θεωρίες τους σε πειραματικό έλεγχο, ακόμη κι αυτές, όπως η ψυχανάλυση, που δεν υποβάλλονται εύκολα.⁴ Η χρησιμοποίηση μεθόδων από τις θετικές επιστήμες δεν εμποδίζει το σύνολο των ψυχολόγων να κατανοούν τα όρια του πειραματισμού, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των υπολοίπων μεθόδων της ψυχολογίας (Κομίλη, 1989) και την ιδιαιτερότητα των φαινομένων ανώτερης σειράς που μελετούν, αλλά και των «κανονικοτήτων» μιας άλλης τάξης ή «χάους» που ψάχνουν (Cronbach, 1957, 1975· Kendall and Butcher, 1982 και Rosenthal and Ronsow, 1969). Θα βοηθήσει άραγε τους επιστημολόγους η σύγχρονη πρόκληση της θεωρίας του Χάους και η

⁴ Στο σημείο αυτό χρειάζεται να επισημανθεί ότι ο Grünbaum (1984) δεν εξέτασε αρκετές ερευνητικές εργασίες ψυχολόγων (βλ. Hall and Linzey 1978· Perlin, 1978· βλ. Κουγιουμουτζάκης, 1989), οι οποίες διαφέρουν από εκείνες των Habermas, Ricoeur, G.S. Klein και Popper στις οποίες επικεντρώνεται

«ανθρωπική αρχή» να συλλάβουν τους περιορισμούς των μέτρων που έθεσαν αδιάκριτα για όλες τις επιστήμες, να εξετάσουν την πιθανότητα άλλοτε αρμονικής κι άλλοτε επικίνδυνης συνύπαρξης της τάξης με την τακτική αταξία στο ίδιο σύστημα (π.χ. άνθρωπος) — που καθημερινά συναντούν οι ψυχολόγοι στην έρευνα και την κλινική πράξη — και να επανεξετάσουν τα όρια της λαπλασιανής διαδικασίας για ντετερμινιστική δυνατότητα πρόβλεψης των πάντων; Ίσως.

Επειδή υποθέτω ότι στο μέλλον θα συναντηθούμε σε παραγωγικές συνεργασίες με τους επιστημολόγους, θα ήθελα να κλείσω την πρώτη ενότητα της εισήγησης με ένα παράδειγμα που δείχνει, σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς του Popper (1970), πώς η συστηματική ψυχολογική έρευνα μπορεί να συμβάλει μερικά στη δύσκολη προσπάθεια των επιστημολόγων, προσπάθεια σύλληψης πολύμορφων συναντήσεων του γνώστη με τη γνώση, προσπάθεια όχι απαραίτητα μάταιη όπως απαισιόδοξα την περιγράφουν ορισμένοι συγγραφείς (Σαββάκη, 1989, σ. 131).

Μετά από το ξεπέρασμα μιας θεωρητικής διαμάχης για την αξία μελέτης της ψυχολογίας του κοινού νου (Fiske, 1978), οι ψυχολόγοι άρχισαν να τη μελετούν συστηματικά και από υποθετικό αντίπαλο την κατέστησαν σύμμαχο στην κατανόηση του τρόπου που σκέφτονται και δρουν οι άνθρωποι-άνθρωποι και οι επιστήμονες μέσα και έξω από το εργαστήριο. Δύο από τα ενδιαφέροντα συμπεράσματα της γόνιμης αυτής γραμμής έρευνας είναι τα εξής: Πρώτον το λανθασμένο της άποψης που ήθελε τα παιδιά και τους «κοινούς» ενήλικες ως από διαίσθηση επιστήμονες, ψυχολόγους, στατιστικούς, κ.λ.π. Η έρευνα δείχνει (Kuhn, 1989) ότι οι τρόποι δράσης και σκέψης παιδιών και «κοινών» ενηλίκων, σε

συνθήκες αβεβαιότητας, διαφέρουν συστηματικά από εκείνες των επιστημόνων. Ένας από τους βασικούς ίσως λόγους που προχώρησε η επιστήμη είναι ακριβώς γιατί οι επιστήμονες χρησιμοποιούν περισσότερο την αναλυτική από τη διαισθητική σκέψη (Björkman, 1984· Brehmer, 1980· Cohen 1981· Nisbett and Ross, 1980 και Tversky and Kahneman, 1973). Δεύτερον το λανθασμένο της άποψης που ήθελε τους επιστήμονες να χρησιμοποιούν αποκλειστικά στην εργασία τους τον αναλυτικό τρόπο σκέψης, να είναι συναισθηματικά ουδέτεροι, ανοιχτόμυαλοι και αντικειμενικοί. Εκτός από τη μαρτυρία του ρόλου που παίζει η διαίσθηση σε κάποιες φάσεις της επιστημονικής ανακάλυψης (Freud, 1915· Einstein, 1982 και Wertheimer, 1959), σήμερα υπάρχει επαρκής ερευνητική μαρτυρία πόσο ανθρωπinoι είναι έξω αλλά και μέσα στο εργαστήριο οι θετικοί επιστήμονες, εικόνα πιο απλή και πιο φυσική από τον παλιό εξιδανικευμένο θετικιστικό στερεότυπο που τους ήθελε να έχουν ανοσία στα λάθη και τα πάθη. Στοιχεία της ερευνητικής αυτής εικόνας είναι η εμπλοκή συναισθηματικών παραγόντων στη θεωρητική και ερευνητική εργασία, η αντίσταση αλλαγής της προτιμώμενης θεωρίας στο φως δεδομένων αντίθετων με όσα εκείνη προβλέπει, οι στατιστικές αλχημείες, οι προκαταλήψεις αλλά και ο αγώνας τους να ξεπεράσουν τον κοινό νου τους για να εργαστούν αναλυτικά (Mahoney, 1976 και Pervin, 1978). Ο Björkman σημειώνει ότι, μια μικρή μειονότητα ανθρώπων του πλανήτη, οι επιστήμονες, έχουν εκπαιδευτεί να σκέφτονται αναλυτικά όταν ασχολούνται με επιστημονικά προβλήματα, ενώ «...οι περισσότεροι άνθρωποι τον περισσότερο χρόνο σκέφτονται διαισθητικά» (Björkman 1984, σ. 419). Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από έρευ-

νες στην εξελικτική ψυχολογία, που η μια μετά την άλλη δείχνουν την αναπτυξιακή αξία αυτού που οι Papousek και Papousek (1983) ονόμασαν γονεϊκή συμπεριφορά από διαίσθηση (*intuitive parenting*) (βλ. επ. Trevarthen, 1982 και Winnicott, 1964).

Βέβαια η επιστημονική ψυχολογία έχει διαλύσει πολλές από τις προκαταλήψεις του κοινού νου, όμως δε νομίζω ότι μπορεί ή πρέπει, παρά τα επικίνδυνα όνειρα του κοινωνιοβιολόγου Wilson (1979), να σκοποθετήσει την κατάργησή του ακόμη και στην περίπτωση των επιστημόνων. Αναφερόμενος στο πόσο καλοί μαθηματικοί πρέπει να είναι οι ψυχολόγοι και ειδικά πόσο συχνά πρέπει να χρησιμοποιούν στην επιστημονική εργασία τους το θεώρημα του Bayes, ο Björkman (1984) απαντά: «τόσο όσο να μη χαθεί η ανθρώπινη αφέλεια των ψυχολόγων» θέ-

σηπου νομίζω συμπυκνώνει μια πείρα 130 χρόνων στο κινήγη της «κανονικότητας» και των «νόμων» της ανθρώπινης προσωπικότητας και συμπεριφοράς.

Ερευνητικά αποτελέσματα όπως τα παραπάνω δείχνουν με ποιο τρόπο η επιστήμη της ψυχολογίας μπορεί μερικά να συνδράμει στη δύσκολη επιχείρηση της επιστημολογίας που μελετά την ενδιαφέρουσα και τόσο αποφασιστική για τη μοίρα των ανθρώπων και του πλανήτη πορεία της επιστημονικής μειονότητας. Παραφράζοντας κανείς την άποψη του Heisenberg για την ψευδαίσθηση των φυσικών, θα μπορούσε να πει, ότι οι σύγχρονοι επιστημολόγοι τείνουν να ξεπεράσουν την ψευδαίσθηση ότι θα μπορούσαν να περιγράψουν, να αναλύσουν και να κατανοήσουν τον τρόπο εργασίας του *homo epistemicus* χωρίς αναφορά στον *homo*.

2. Ομαλοί άνθρωποι ή απλά άνθρωποι;

Η κρίση της ψυχιατρικής και τα όρια της κλινικής ψυχολογίας

Αν και φαίνεται περίεργο, γενικά οι σχέσεις των ψυχολόγων με τους γιατρούς όλων των ειδικοτήτων είναι καλύτερες από τις σχέσεις των ψυχολόγων με τους ψυχιάτρους (Eysenck, 1984 Krantz and Glass, 1984 Prokop and Bradley, 1981 και Ε. Τζαβάρα, 1988). Η εξαίρεση αυτή δημιουργεί κοινωνικό πρόβλημα, τις συνέπειες του οποίου υφίστανται οι συνάνθρωποι που, σωστά ή λάθος, προσδοκούν διεπιστημονική βοήθεια από τους ψυχιάτρους και τους ψυχολόγους, ενώ παράλληλα τροχοπεδείται η πρόοδος στην κλινική ψυχολογία και στη ψυχιατρική. Δε νομίζω ότι χρειάζεται σχόλια η γνωστή αρνητική στάση πολλών ψυχιάτρων προς τους κλινικούς ψυχολόγους, η θέση ορισμέ-

νων από τους πρώτους να θεωρούν τους δεύτερους «επιστήμονες δεύτερης κατηγορίας» και να ζητούν από τις ασφαλιστικές εταιρίες να μην καλύπτουν τα έξοδα των πελατών των κλινικών ψυχολόγων στις Η.Π.Α. (Leahey, 1980, σ. 384). Ενώ είναι γνωστό από που άντλησαν πολύ από το κύρος τους οι ψυχιάτροι (Foucault, 1964), το όποιο κύρος τους οι ψυχολόγοι το απέκτησαν με σοβαρή ερευνητική εργασία (βλ. σχ. Θ. Τζαβάρας, στο παρόν τεύχος). Κάποιες απορίες για τη φύση αυτής της προκατάληψης θα μπορούσαν ίσως να λυθούν αν κάποιοι επιστημολόγοι ή κοινωνιολόγοι, ως πιο ουδέτεροι, μελετούσαν τους ψυχιάτρους που

διάκεινται θετικά προς την ψυχολογία και τους ψυχολόγους.

Το κοινωνικό *status* που απολαμβάνουν οι ψυχίατροι (Leahey, 1980) δεν αρκεί για υπέρβαση της κρίσης που χαρακτηρίζει την ψυχιατρική από την εποχή του Κικέρωνα (Eysenk, 1984, σ. 32) μέχρι σήμερα. Ο Χαρτοκόλλης (1961, σ. 1 υποστηρίζει ότι από όλες τις επιστήμες που μελετούν την υγεία του ανθρώπου, η ψυχιατρική είναι η «λιγότερο επιστημονική». Μερικά από τα προβλήματα που συμβάλλουν στην κρίση της σημερινής ψυχιατρικής είναι: ο οργανικός ή όχι προσανατολισμός της, οι συχνά τόσο αρμονικές, μέχρι ύποπτες, σχέσεις της με την εξουσία (περίπτωση της ψυχιατρικής στην Σοβιετική Ένωση και αλλού), ο αμφισβητούμενος ρόλος της κοινωνικής ψυχιατρικής, η σοβαρή κριτική της αντιψυχιατρικής στην όχι ακραία μορφή της, ο ρόλος, ή η χρήση και κατάχρηση των ψυχοφαρμάκων, η αντιμετώπιση της ψυχανάλυσης, η εκπαίδευση των ψυχιάτρων κι εκείνη η υποψία των ψυχιάτρων ότι η ψυχιατρική είναι λιγότερο ιατρική από την υπόλοιπη ιατρική (Barnes, 1988· Bourgnignon, 1984· Rapoport, 1989· Σακελλαρόπουλος, 1984· Τζαβάρας, 1988· Weiss, 1990, και Weller, 1989).

Ενώ από τη μια υπάρχει αυτή η κρίση επιστημονικής ταυτότητας της ψυχιατρικής με πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα την αποτυχία οριοθέτησης της ψυχικής υγείας και νόσου, από την άλλη χαρακτηρίζουν οι ψυχίατροι τους ψυχολόγους επιστήμονες «δεύτερης» κατηγορίας και παράλληλα χρησιμοποιούν τις θεωρίες, τα ερευνητικά ευρήματα και τις ψυχοθεραπευτικές πρακτικές εκείνων που υποτιμούν αστηρικά (βλ. σχ.Eysenk, 1984). Η παντελής απουσία επιχειρημάτων από τους ψυχιάτρους, που αποδίδουν το χαρακτηριστικό «δεύτερης κατηγορίας επιστή-

μη», αναγκαστικά υποστηρίζει την υπόθεση ότι η στάση αυτή δεν έχει άμεση σχέση με την επιστήμη και την επιστημολογία. Κι αυτό χωρίς καμιά τάση «θυματοποίησης» της ψυχολογίας και των ψυχολόγων και χωρίς να παραβλέπει κανείς την τεράστια προσφορά γνωστών ονομάτων της ψυχιατρικής, τις θεωρίες των οποίων χρησιμοποιούμε συχνά στην κλινική ψυχολογία.

Πέρα όμως από την άδικη αυτή στάση, οι ψυχολόγοι, και πιο ειδικά οι κλινικοί ψυχολόγοι, θα έπρεπε ίσως να επανεξετάσουν τα όρια γνώσης και εφαρμογής της κλινικής ψυχολογίας. Μήπως κάποιες εφαρμογές θεωρούνται αστηρικά δεδομένες και πρόωρες; Ο Piaget έχει υποστηρίξει ότι «η ψυχολογία ...βρέθηκε έτσι μπλεγμένη θέλοντας και μη στα προβλήματα εφαρμογής... ήταν υποχρεωμένη να κάνει εφαρμογές πριν να κατέχει ακόμη πειραματικές και κυρίως θεωρητικές γνώσεις που θα της επέτρεπαν να θεμελιώσει τις εφαρμογές αυτές με κάποια βεβαιότητα» (Piaget 1972, σ. 184). Αν και η εφαρμογή μπορεί μερικές φορές να ανοίξει νέους δρόμους, το ερώτημα για τη βεβαιότητα εφαρμογής των σημερινών ψυχοθεραπευτικών μεθόδων είναι αναπόφευκτο, η δε απάντηση κρίσιμη για την κλινική ψυχολογία. Επιπλέον, μήπως και οι κλινικοί ψυχολόγοι έχουν συμβάλλει στην σύγχρονη τάση υπέρμετρης ψυχολογικοποίησης της ζωής και εμπορίας ψυχοθεραπευτικής σωτηρίας με την εισβολή τους στους περισσότερους τομείς της κοινωνικής ζωής (ειδικά στις Η.Π.Α. και τη Β. Ευρώπη), έχοντας έτσι βοηθήσει στη δημιουργία μιας κουλτούρας που κυριαρχείται, όπως σωστά σημειώνει ο Zilbergerd, (1989, σ. 383) από «...επαγγελματίες που μας αποκαλούν πελάτες, μας λένε ποιές είναι οι ανάγκες μας και πώς να τις ικανοποιήσουμε». Τα ερωτήματα είναι πολλά (βλ. επ. Τζαβάρας,

1983), όλα όμως έχουν κοινό παράγοντα τα όρια γνώσης και εφαρμογής της ψυχολογίας σε κρίσιμα για τα άτομα, την κοινωνία και την επιστήμη ζητήματα. Έτσι, αντί να σταθούμε με εμμονή στην άδικη στάση αρκετών ψυχιάτρων, αντί να προχωρήσουμε όπως ο Eysenck σε απόρριψη όλων των ψυχοθεραπευτικών μεθόδων εκτός από εκείνη που ο ίδιος υποστηρίζει, και αντί να προβούμε σε μια δίχως νόημα ψυχιατρική διάγνωση της ψυχιατρικής (που «...δεν πάσχει μόνο από αποπροσωποποίηση και κρίση ταυτότητας αλλά και από διάσπαση της προσωπικότητας και πιθανόν από σχιζοφρένεια» Eysenck, 1984, σ. 38), πιο λογικό είναι να εντείνουμε τη συγκριτική έρευνα στην κλινική ψυχολογία και φυσικά να συνεχίσουμε να είμαστε ανοιχτοί στη συνεργασία και με τους ψυχιάτρους. Επειδή οι προκλήσεις των μυστηρίων της τρέλλας και της ομαλότητας, της τρέλλας μέσα στην ομαλότητα και το αντίστρο-

φο καθώς και της τρέλλας της ομαλότητας είναι τόσο πολλές και ο πόνος των ανθρώπων τόσο φανερός και επιδημικός, πιο λογικό είναι να στραφούμε στην έρευνα που θα προσφέρει κάποια βεβαιότητα κλινικής εφαρμογής, παρά στους γνωστούς ρόλους του κλινικού ψυχολόγου. Πιο απλά, ο επαναπροσδιορισμός του ρόλου του κλινικού ψυχολόγου που μέχρι σήμερα συχνά οριοθετείται από τις κυμαινόμενες διαθέσεις της σε κρίση ψυχιατρικής, είναι μια επιστημονική πρόκληση που θα έχει υποθέτω θετικές συνέπειες παντού.

Επειδή και με τους ψυχιάτρους θα συναντηθούμε αύριο-θέλοντας και μη σε παραγωγικές συνεργασίες, θα ήθελα να κλείσω την εισήγηση με την κατάθεση ενός προβληματισμού πάνω στο παλιό πρόβλημα της *διάγνωσης* της «παθολογικής και της φυσιολογικής» συμπεριφοράς, πρόβλημα που μας ενώνει μάλλον παρά μας χωρίζει.

Ομαλότητα: Η χαρακτηριστική νόσος της εποχής μας;

Όλοι συμφωνούμε ότι η διάγνωση, εκτός από επιστημονική, είναι μια βαθύτατα κοινωνική πράξη. Απομένει ωστόσο να γίνει επιστημονική. Το πρόβλημα είναι πανάρχαιο-ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη του τις προσπάθειες του μάντη, ψυχοκαθαρτή Μελάμποδα (βλ. σχ. Κουρέτας, 1975 και Μαρινάτος, 1953), αλλά και την άποψη του Freud, ο οποίος 80 χρόνια πριν, υποστήριξε την ανυπαρξία σαφούς διαχωριστικής γραμμής παθολογικού-φυσιολογικού στην ανθρώπινη συμπεριφορά κι ότι ένας αριθμός ανθρώπων περνά σταθερά από την υγεία στην νευρώση, «...ενώ ένας μικρότερος αριθμός ταξιδεύει προς την αντίθετη κατεύθυνση» (Freud 1909, σσ. 146-147). Πέρα από τις αρνητικές συνέπειες αλλά και την

προσφορά βασικών θέσεων του Freud στη διάγνωση και στη θεραπεία (Weiss, 1990, βλ. επ. Weimer, 1980 για τις σχέσεις ψυχοθεραπείας-επιστημολογίας), το ερώτημα της προόδου σχετικά με τη διάγνωση παραμένει επίκαιρο στις μέρες μας, για τους ακόλουθους πέντε, τουλάχιστον, λόγους.

Πρώτον, η τρωτότητα του στατιστικού, ηθικού και ιατρικού ορισμού της ψυχικής υγείας, ο ακραίος αντιψυχιατρικός «ορισμός» της ψυχικής νόσου και η ερευνητική μαρτυρία εγκλεισμού σε ψυχιατρεία ψευδο-ασθενών με τη διάγνωση της σχιζοφρένειας και μη εγκλεισμού ασθενών λόγω υποψίας ψευδο-ασθένειας, αρκούν ως γεγονότα για να φανεί η οξύτητα του προβλήματος

της διάγνωσης (Fulford, 1989· Νασιάκου, 1982, τομ. 2 Rosenham, 1973, και Τσαλίκου-Κωστοπούλου, 1983).

Δεύτερον, τι ακριβώς σημαίνουν οι συνεχείς αναθεωρήσεις της ταξινόμησης των ψυχικών διαταραχών που έγιναν από την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας και την Αμερικάνικη Ψυχιατρική Εταιρεία; Φέτος περιμένουμε το DSM-IV και το ICD-9, κεφ. V. Παρόλο που οι προσπάθειες είναι σοβαρές και παρόλο που κάποια ερευνητικά δεδομένα, έστω και λίγα, ευνοούν μέρος των αναθεωρήσεων καθώς και το πολυαξονικό συγκριτικά με το μοναξονικό σύστημα ταξινόμησης (Skonogard, Isager and Jrgensen, 1988), μήπως θα πρέπει να αναρωτηθούμε τι ακριβώς σημαίνει και ποιές συνέπειες έχει η πράξη της συνεχούς αναθεώρησης αλλά και μέχρι πότε θα συνεχίζεται η δια του περιορισμού του λάθους διάγνωση και θεραπεία;

Τρίτον, η έμφαση πολλών διαγνωστικών κριτηρίων σε μια μόνο διάσταση της προσωπικότητας απλουστεύει μάλλον παρά ερευνά την πολυπλοκότητά της, αυξάνοντας παράλληλα την πιθανότητα του διαγνωστικού λάθους. Υπάρχουν ταξινομήσεις με έμφαση στη δυσλειτουργία της σκέψης (π.χ. σχιζοφρένεια), τη δυσλειτουργία του συναισθήματος (π.χ. μανιο-καταθλιπτικές ψυχώσεις), και τη δυσλειτουργία της συμπεριφοράς (π.χ. διαταραχή μετατροπής ή υστερική νεύρωση). Μήπως χρειάζεται να ξανασκεφτούμε ότι η σκέψη, το συναίσθημα και η συμπεριφορά, ενώ διατηρούν ίσως κάποιο βαθμό λειτουργικής αυτονομίας, στο βάθος, ως μέρη του ίδιου συνόλου, αλληλοεπηρεάζονται κι έτσι χάνεται χρήσιμη διαγνωστική πληροφορία με την επικέντρωση της προσοχής του κλινικού σ' εκείνο μόνο που δίδει έμφαση ο «επίσημος» οδηγός διάγνωσης (Hundert, 1989 και Pervin, 1978); Τι να σημαίνει

άραγε η «περίεργη», κατά τον Hundert, συζήτηση στην Αμερικάνικη Ψυχιατρική Εταιρεία για το αν θα έπρεπε να ορισθεί ακόμη περισσότερο η σχιζοσυναισθηματική νόσος έτσι που να περιγράφει με επάρκεια την «ίσση» διαταραχή σκέψης και συναισθήματος στην αναθεωρημένη έκδοση του DSM-III-R (1989, σ. 159);

Τέταρτον, υπάρχει βέβαια και το επιχείρημα ότι η *συνεχής εξάσκηση* των κλινικών μπορεί να οδηγήσει στη λύση προβλημάτων διαγνωστικής αβεβαιότητας στον κόμβο των διαφορικών διαγνώσεων. Σχετικές όμως μελέτες, που ερεύνησαν τις διαγνωστικές ικανότητες έμπειρων κλινικών ψυχολόγων και χωρίς πείρα γραμματέων (διάγνωση εγκεφαλικών κακώσεων μέσω του Bender Gestalt Test), έδειξαν ότι η έλλειψη πείρας δεν εμπόδισε τις γραμματείς να κάνουν εξίσου καλές διαγνώσεις με τους ψυχολόγους (Brehmer, 1980). Μήπως χρειάζεται να μελετηθεί περισσότερο η διεργασία της διάγνωσης δεδομένου ότι συνιστά μια πολύπλοκη γνωστική και όχι μόνο διεργασία, ανάμεσα σε δύο ανθρώπους, όπου «*minds*» εξετάζουν «*minds*», γεγονός ανώτερης σειράς από εκείνα που μελετούν οι θετικοί επιστήμονες (βλ. σχ. Hundert, 1989);

Πέμπτον, με αφορμή την τόσο σοβαρή θέση του Κριμπά (1986) για την απάλειψη της έννοιας της προσαρμογής από την επιστημονική ορολογία, μήπως είναι καιρός να ξανασκεφτούμε τις χρήσεις αυτής της έννοιας στην ψυχολογία και την ψυχιατρική; Μήπως η έννοια αυτή είναι απαραίτητη μόνο για τις θεωρίες μας — η τρίτη διάκριση αντικειμένων που κάνει ο Παπαγούνος (1988); Δεδομένου ότι η έννοια αυτή χρησιμοποιείται με φανερό ή λανθάνοντα τρόπο στον ορισμό του φυσιολογικού, ομαλού, κανονικού στην καθημερινή ζωή και στην επιστήμη (π.χ. προ-

σαρμογή στις μεθόδους των θετικών επιστημών), μήπως παράλληλα με την τρέλλα πρέπει να ερευνήσουμε και το τίμημα που πληρώνουν μέσω της προσαρμογής τους οι άνθρωποι και οι επιστήμονες που αποκαλούνται ομαλοί; Μήπως αξίζει να γίνει συστηματική έ-

ρευνα για τη θέση του Adorno ότι η «*χαρακτηριστική αρρώστια της εποχής μας είναι ακριβώς η ομαλότητα*» (Adorno 1984, σσ. 64-65); Βέβαια τέτοια ερωτήματα δε νομίζω ότι μπορούν ή πρέπει να απαντηθούν μόνο από ψυχολόγους και ψυχιάτρους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Adorno Th. *Minima Moralia*., Θεσσαλονίκη, Εκδοτική Ομάδα, 1984-μετ. Β. Τομανάς.

Barnes D.M. Psychiatrists psych out the future. *Science*, 1988, 242, 1013-1014.

Björkman M. From dualism to pluralism: The third world in judgment under uncertainty. In K.M.J. Lagerspetz and P. Niemi (Eds) *Psychology in the 1990's*. North-Holland, Elsevier, 1984.

Bornstein M.H. *Psychology and its allied disciplines*. Hillsdale, N.J., Erlbaum, (vol. 3), 1984.

Bourgignon A. Για μια κοινωνική ψυχιατρική. Στους S. Lebonici και A. Σακελλαρόπουλο (Εκδ.) *Ελληνογαλλικό Συμπόσιο Κοινωνικής Ψυχιατρικής*. Αθήνα, Καστανιώτης, 1984.

Brehmer B. In one word: Not from experience. *Acta Psychologica*, 1980, 45, 223-241.

Brunswick E. (1956). Historical and thematic relations of psychology to other sciences. In W.A. Hillix and M.H. Marx (Eds) *Systems and theories in psychology*. New York, West Publ., 1974.

Changeux J.P. *Ο Νευρωνικός Άνθρωπος*. Α-

θήνα, Ράππας, 1984, μετ. Β. Μπρίκας.

Χαρτοκόλλης Π. *Εισαγωγή στην Ψυχιατρική*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986.

Cohen L.J. Can human irrationality be experimentally demonstrated? *Behavioral and Brain Sciences*. 1981, 4, 317-370.

Cronbach L.J. The two disciplines of scientific psychology. *American Psychologist*, 1957, 19, 263-270.

Cronbach L.J. Beyond the two disciplines of scientific psychology. *American Psychologist*, 1975, 30, 116-127.

Χριστοδουλίδης Π. Ιστορία της επιστήμης. Στον Ο. Neugebauer. *Οι θετικές επιστήμες στην αρχαιότητα*. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986.

Degn H., Holden A.V. and Olsen L.F. *Chaos in biological systems*. New York, Plenum, 1987.

Eysenck H.J. Psychology, behavior and psychiatry. In M.H. Bornstein (Ed.) *Psychology and its allied disciplines*. Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1984, vol 2.

Einstein A. How I created the theory of relativity. *Physics Today*, 1982, August, 45-47.

Feinberg G. 21ος αιών. Κβαντική φυσική, μοριακή βιολογία και το μέλλον της επιστήμης. Αθήνα, Τροχαλία, 1990, μετ. Σ. Μεταξάς.

Feyerabend P. (1975), *Ενάντια στη Μέθοδο*. Αθήνα, Σύγχρονα Θέματα, 1983, μετ. Γρ. Καυκαλάς, Γ. Γκουνταρούλης.

Fiske D.W. *Strategies for personality research*. San Francisco, Jossey-Buss, 1978.

Foucault M. *Η ιστορία της τρέλλας*. Αθήνα, Ηριδανός, 1964, μετ. Φ. Αμπατζοπούλου.

Foucault M. *Οι λέξεις και τα πράγματα*. Αθήνα, Γνώση, 1986, μετ. Κ. Παπαγιώργη.

Freud S. (1915). *Instincts and their vicissitudes*. S.E., 14, London, Hogarth Press.

Fulford K.W. M. *Moral theory and medical practice*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Fuller J.H. Psychology and genetics. In M.H. Bornstein (Ed) *Psychology and its allied disciplines*. Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1984, vol. 3.

Goldberger A.L., Pigney D.R. and West, B.J. Chaos and fractals in human physiology. *Scientific American*. 1990, 262, 35-41.

Γραμματικάκης Γ. *Η κόμη της Βερενίκης*. Ηράκλειο, Παν/κές Εκδόσεις Κρήτης, 1990.

Grünbaum A. *The foundations of psychoanalysis. A. Philosophical critique*. Berkeley, University of California Press, 1984.

Hall C.S. and Lindzey G. *Theories of personality*. New York, Wiley, 1978.

Heisenberg, W. (1959). *Φυσική και Φιλοσοφία*. Αθήνα, Κάλβος, 1978, μετ. Δ. Κούρτοβικ.

Hundert E.M. *Philosophy, psychiatry and neurosciences*. Oxford, Clarendon Press, 1989.

Jardine D.W. Piaget's clay and Descartes' wax. *Educational Theory*, 1988, 38, 3, 287-298.

Κάλφας Β. *Ριζικές ανακατατάξεις στη σύγχρονη αγγλοσαξωνική επιστημολογία*. Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του έργου του Th. Kuhn. Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων. Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα, 1981.

Κάλφας Β. *Επιστημονική πρόοδος και ορθολογικότητα: Προς μια ρεαλιστική ανασυγκρότηση της σύγχρονης επιστημολογίας*. Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφικό Τμήμα Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα, 1983.

Kalfas V. Criteria concerning the birth of a new science: The case of Creek Astronomy. To be published in *Creek Studies in the Philosophy and History of Science*. Boston, Kluwer Academic Publ., 1990.

Kendal P.C. and Butcher J.N. *Handbook of research methods in clinical psychology*. New York, Wiley, 1982.

Kerr R. Does chaos permeate the solar system? *Science*, 1989, 244, 144-145.

Κομίλη Α. *Βασικές αρχές και μέθοδοι επιστημονικής έρευνας στην ψυχολογία*. Αθήνα, Οδυσσέας, 1989.

Κουρέτας Δ.Θ. *Η ψυχοκαθαριστική μέθοδος θεραπείας της «ατεκνίας» του Ιφίκλου από τον Μελάμποδα*. Στον Δ.Θ. Κουρέτα (Εκδ.) *Ψυχανάλυσις, Ψυχιατρική, Νευρολογία*. Αθήνα, Παρισιάνος, 1975.

Κουγιουμοντζάκης Γ. *Εισαγωγή στις θεωρίες της προσωπικότητας*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή, Παν/μιο Κρήτης, 1989.

Κουτούγκος Α. *Η σύγκρουση επιστήμης και επιστημολογίας*. Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα, 1983.

Krantz D.S. and Glass D.C. Psychology and medicine. In M.H. Bornstein (Ed.) *Psychology and its allied disciplines*. Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1984, vol. 3.

Κριμπάς Κ.Β. *Η προσαρμογή, η ταυτολογική διατύπωση του Νεοδαρβινισμού και η Fitness του πληθυσμού*. Στον Κ.Β. Κριμπά (Εκδ.)

Δαρβινικά. Αθήνα, Ερμής, 1986.

Kuhn D. Children and adults as intuitive scientists. *Psychological Review*, 1989, 96, 4, 674-689.

Kuhn T.S. *The structure of scientific revolutions*. Chicago, The Chicago University Press, 1962. (1970, second edition-enlarged).

Kuhn T.S. Logic of discovery or psychology of research? In I. Lakatos and A. Musgrave (Eds) *Criticism and the growth of Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

Lakatos I. Falsification and the methodology of scientific research programmes. In I. Lakatos and A. Musgrave (Eds) *Criticism and the growth of Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

Leahey T.H. *A History of psychology* Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1980.

Longuet-Higgins H. C. *Mental processes. Studies in cognitive science*. Cambridge, Mass., The MIT Press, 1987.

Mahoney M.J. *Scientist as subject: The psychological imperative*. Cambridge, Mass., Ballinger, 1976.

Μαρινάτος Σ. Ιφικλος και Μελάμπους. *Λαογραφία*, 1953, ΙΕ, Ι, 54-59

Marks L.E. Psychology and physics: An historical perspective. In M.H. Bornstein (Ed.) *Psychology and its allied disciplines*. Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1984, vol. 3.

McRobie A. and Thompson M. Chaos, catastrophes and engineering. *New Scientist*, 1990, 1720, 41-46.

Μπουγάς Τ. Ψυχανάλυση και φιλοσοφία. Φροϋδική ανθρωπολογία και προβληματική του υποκειμένου. Στον Τ. Μπουγά (Εκδ.). *Αναζητήσεις. Φιλοσοφικά Δοκίμια*. Ρέθυμνο, 1988.

Νασιάκου Μ. *Η ψυχολογία σήμερα: Κλινική Ψυχολογία*. Αθήνα, Παπαζήσης, 1982, τομ. 2.

Νικολούδης Η.Π. Η παραδειγματική νομιμό-

τητα της γνώσης. Κριτική αναφορά στον Thomas Kuhn. *Σύγχρονα Θέματα*, 1982, 14, 93-101.

Nisbett R. and Ross L. *Human Inference: Strategies and shortcomings of social judgment*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1980.

O' Hear A. *Karl Popper*. London, Routledge and Kegan, 1980.

Pagnini A. Book Review of Foundations of psychoanalysis. A philosophical critique. By A. Crünbaum, Berkely, University of California Press, 1984. *The Philosophical Quarterly*, 1987, 37, 146, 100-104.

Παπαγούνος Γ. Ιδεολογία. Μεθοδολογία και το «αντικείμενο» της επιστήμης. Στον Α. Μεταξόπουλο (Εκδ.). *Οι επιστήμες και η κοινωνία*. Αθήνα, Gutenberg, 1988).

Papousek H. and Papousek M. Interactional failures: Their origins and significance in infant psychiatry. In J.D. Call, E. Galensons and R.T. Tyson (Eds) *Frontiers of infant psychiatry*. New York, Basic Books, 1983, vol. 1.

Pervin L.A. *Current controversies and issues in personality*. New York, Wiley, 1978.

Piaget J. (1965) *Σοφία και ψευδαισθήσεις της φιλοσοφίας*. Αθήνα, Γνώση, 1987, μετ. Κ. Παπαγιώργης.

Piaget J. *Psychologie et epistemologie*, Paris, Demoël, 1970.

Piaget J. *Επιστημολογία των επιστημών του ανθρώπου*. Αθήνα, Ράππας, 1972, μετ. Φ. Χατζηδάκη.

Pool R. Is it chaos or is it just noise? *Science*, 1989 a, 243, 25-28.

Pool R. Ecologists flirt with chaos. *Science*. 1989 b., 243, 310-313.

Pool R. Is it healthy to be chaotic? *Science*. 1989 c., 243, 604-607.

Pool R. Quantum chaos: Enigma wrapped in a mystery. *Science*. 1989 d, 243, 893-895.

Pool R. Is something strange about the wea-

ther? *Science*, 1989 e. 243, 1290-1293.

Pool R. Chaos theory: How big an advance? *Science*, 1989 f., 245, 26-28.

Popper K.R. (1945). *The open society and its enemies*. London, Routledge and Kegan, 1966.

Popper K.R. (1957). *The poverty of historicism*. London, Ark Paperbacks, 1961.

Popper K.R. (1963). *Conjectures and refutations*. London, Routledge and Kegan, 1972.

Popper, K.R. Normal science and its dangers. In I. Lakatos and A. Musgrave (Eds) *Criticism and the growth of Knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press, 1970.

Popper K.R. (1972). *Objective knowledge*. Oxford, Clarendon, 1979.

Popper K.R. *Unended quest. An Intellectual autobiography*. Glasgow, Fontana, 1976.

Popper K.R. Ο θάνατος των θεωριών και των ιδεολογιών. Στο *Μελέτη Θανάτου*. 2ον Διεθνές Συμπόσιο Φιλοσοφίας. Αθήνα, Ελευθέρα Σχολή Φιλοσοφίας, Αθήνα. «Ο ΠΛΗ-ΘΩΝ», 1977, μετ. Μ. Δραγώνα-Μονάχου.

Prokop C.K. and Bradeley, L.A. *Medical psychology*. New York, Academic Press, 1981.

Rapoport J.L. The Biology of obsessions and compulsions. *Scientific American*, 1989, 259, 63-69.

Rosenham D.L. On being sane in insane places. *Science*. 1973, 179, 250-258.

Rosenham R. and Rosnow P.L. *Artifacts in behavioral research*. New York, Academic Press, 1969.

Σαββάκη Ε. *Οι παράλληλοι εαυτοί μας και το βουβό δεξί ημισφαίριο*. Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1989.

Σακελλαρόπουλος Π. Πρόλογος. Στο S. Lebonici και Α. Σακελλαρόπουλο (Εκδ.) *Ελληνογαλλικό Συμπόσιο Κοινωνικής Ψυχιατρικής*. Αθήνα, Καστανιώτης, 1984.

Skovgaard A.M. Isager T. and Jorgensen O.S

The reliability of child psychiatric diagnosis. *Acta Psychiatrica. Scandinavica*, 1988, 7, 469-476.

Τζαβάρια Ε. Ψυχολογία και Ιατρική. *Ψυχολογικά Θέματα*. 1988, 1, 1, 22-27.

Τζαβάριας Θ. Επιστολή περί παραφρονών προς χρήσιν των εχεφρόνων. *Σύγχρονα Θέματα*, 1983, 1, 77-82.

Τζαβάριας Θ. Σκέψεις με αφορμή το βιβλίο του Κυριάκου Σιμόπουλου «Βασανιστήρια και εξουσία» ή η βάσανος των ψυχολόγων. *Ψυχολογικά Θέματα*, 1988, 1, 1, 66-68.

Toulmin S. *Human understanding*. (Vol. 1). Oxford, Clarendon, 1972.

Toulmin S. Steering a way between constructivism and innatism. In M. Piattellin-Palmarini (Ed.) *Language and learning. The debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*. London. Routledge and Kegan, 1980.

Trevarthen C. The primary motives for cooperative understanding. In G. Butterworth and P. Light (Eds) *Social Cognition: Studies of the Development of Understanding*. Brighton, Harvester, 1982.

Τσαλίκου-Κωστοπούλου Φ. Οι μυθικές διαστάσεις της παραφροσύνης-Για την αντι-ψυχιατρική. *Διαβάτω*. 1983, 65, 52-58.

Tvetsky A. and Kahneman D. Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive Psychology*, 1973, 5, 2078-232.

Uttal W.R. Psychology and biology. In M.H. Bornstein (Ed.) *Psychology and its allied disciplines*. Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1984, Vol. 3.

Weiss J. Unconscious mental functioning. *Scientific American*. March 1990, 75-81.

Weller M.P. Mental illness-who cares? *Nature*, 1989, 339, 249-252.

Weimer W.B. Psychotherapy and philosophy of Science. In. M.J. Mahoney (Ed.) *Psychotherapy process. Current Issues and future directions*. New York. Plenum, 1980.

Wertheimer M. *Productive thinking*. Westport, Connecticut, Greenwood Press, 1959.

Wilson E.O. *On human nature*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1979.

Winnicott D.W. *The child, the family and the outside world*. New York, Penguin, 1964.

Wittgenstein L. (1953). *Φιλοσοφικές έρευνες*. Αθήνα, Παπαζήσης, 1977, μετ. Π. Χριστοδουλίδης.

Ξανθόπουλος Β. *Περί αστέρων και συμπάντων*. Ηράκλειο, Παν/κές Εκδόσεις Κρήτης, 1985.

Zilbergeld B. The selling of therapy. In J.N. Bohanon (Ed.) *Readings in Psychology. Research and Applications*. Boston, Allyn and Bacon, 1989.